

Analysis and Critique of Fatemeh Mernisi's View on Hijab with Emphasis on Verse 53 of Surah Al-Ahzab

- Ali Sharifi** Associate Professor of Islamic Education, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran
- Ashkan Naeimi** Assistant Professor of Jurisprudence and Principles, Theology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran
- Fereshteh Quinni** * PhD student in Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Abstract

In recent decades, the hijab has been one of the most important rulings in the field of women, which has been considered by currents called religious modernists and Islamic feminism. And they have tried to recite the verses of hijab with a customary attitude based on respect for women's rights. One of these people is Fatemeh Mernissi, who in one of her works called "The veil and The Male elites" examines verse 53 of Surah Al-Ahzab and believes that the concept of hijab in the verse in question means a barrier between two men. This research uses analytical-descriptive method and using valid interpretive and religious sources to study and analyze the views and methods of this researcher on the issue of hijab. According to studies, Mernissi's view is due to the limitation and lack of resources and selective use of them, confusion between veiling and covering women, deviation from the appearance of verse 53 of Surah Al-Ahzab and the context of adjacent verses, lack of attention to semantic relativity and lack of paying attention to the verses that explicitly legislate the ruling on hijab for Muslim women is flawed and not based on a solid basis.

Keywords: Hijab, Curtain Sitting, Verse 53 of Surah Al-Ahzab, Fatemeh Mernissi.

* Corresponding Author: f.kuini@gmail.com

How to Cite: Sharifi, A., Naeimi, A., Quinni, F. (2022). Analysis and Critique of Fatemeh Mernisi's View on Hijab with Emphasis on Verse 53 of Surah Al-Ahzab, *A Research Journal on Qur'anic Knowledge*, 13(49), 117-146.

تحلیل و نقد دیدگاه فاطمه مرنیسی در مورد حجاب با تأکید بر آیه ۵۳ سوره احزاب

دانشیار گروه علوم و قرآن و حدیث دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

علی شریفی

استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

اشکان نعیمی

دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی،
دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

فرشته کوئینی *

چکیده

طی چند دهه اخیر، حجاب از جمله مهم‌ترین احکامی بوده که در حوزه زنان مورد توجه جریان‌هایی موسوم به نواندیشان دینی و فمینیسم اسلامی قرار گرفته است و آنها با نگرشی عرفی سعی در قرائتی نواز آیات حجاب بر مبنای رعایت حقوق زنان داشته‌اند. فاطمه مرنیسی از جمله این افراد است که در یکی از آثار خود به نام «زنان پرده‌نشین، نخبگان جوشن‌پوش» با بررسی آیه ۵۳ سوره احزاب، برخلاف نظر مفسران و فقها قائل است مفهوم حجاب در آیه مورد نظر به معنای حائل بین دو مرد است. این پژوهش به روش تحلیلی-توصیفی و با استفاده از منابع معتبر تفسیری و دینی، به تحلیل و نقد دیدگاه و ادله این محقق در مورد مسئله حجاب می‌پردازد. براساس بررسی‌های انجام شده، دیدگاه مرنیسی به دلیل محدودیت و عدم اتقان منابع و استفاده گزینشی از آنها، خلط بین پرده‌نشینی و پوشش زنان، عدول از ظاهر آیه ۵۳ سوره احزاب و سیاق آیات مجاور، عدم توجه به نسیت معنایی و عدم توجه به آیاتی که به صراحت حکم حجاب را برای زنان مسلمان تشریح کرده‌اند و به حاشیه راندن اصل فرازمانی و فرامکانی بودن قرآن، نادرست است.

کلیدواژه‌ها: حجاب، پرده‌نشینی، آیه ۵۳ سوره احزاب، فاطمه مرنیسی.

۱. مقدمه

حجاب، دستوری دینی و یکی از نشانه‌های التزام به احکام اسلامی در جامعه است که با مسائل بسیاری پیوند خورده و دارای ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی است. این مسئله از آن جهت که خطابش با زنان است، به نیمی از جمعیت جامعه و از آن جهت که در تنظیم روابط افراد نقش دارد به همه جامعه مربوط می‌شود. حجاب از احکامی است که در چند دهه اخیر پیوسته نظریه‌هایی درباره حدود و شکل آن ارائه شده‌است. افراد و جریان‌هایی موسوم به نواندیشان دینی و فمینیست‌های اسلامی با تفسیر خود از قرآن و سنت مدعی عدم لزوم حجاب برای زنان مسلمان در عصر حاضر هستند. بررسی دیدگاه و ادله عدم لزوم حجاب به دلیل فراگیری و اهمیت خاص آن در جوامع اسلامی، از اهمیت خاصی برخوردار است.

فاطمه مرنیسی یکی از افرادی است که با خوانشی جدید از قرآن و سنت، دیدگاه‌های متفاوتی درباره زنان و مسائل گوناگون آنان از جمله حجاب مطرح کرده‌است. وی با بیان فهم خود از آیات قرآن و مفاهیم اسلامی، دیدگاه مفسران مسلمان سنتی را به چالش کشیده و با حجاب، هم در معنای پرده‌نشینی و جدایی جنسیتی و هم در معنای پوشش زنان مخالفت کرده‌است.

به دلیل اهمیت موضوع حجاب در جامعه اسلامی و لزوم بحث و بررسی دیدگاه‌هایی که با استناد به قرآن و سنت با حجاب در عصر حاضر مخالفت می‌کنند، در این پژوهش به بررسی دیدگاه فاطمه مرنیسی در خصوص حجاب با تأکید بر یکی از آثار وی به نام «زنان پرده‌نشین، نخبگان جوشن‌پوش» و تحلیل و نقد مبانی و ادله وی در مورد این مسئله می‌پردازیم و به دنبال پاسخ به چند سؤال هستیم:

الف. دیدگاه مرنیسی در مورد مسئله حجاب چیست؟

ب. دیدگاه مرنیسی در مورد مسئله حجاب مبتنی بر کدام مبانی است؟

ج. چه نقدهایی بر مبانی و ادله مرنیسی در مورد مسئله حجاب قابل طرح است؟

۲. پیشینه پژوهش

در خصوص موضوع حجاب و ابعاد مختلف آن کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالات متعددی به رشته تحریر درآمده‌است. در مورد آثاری که از لحاظ موضوع و محتوا با مقاله حاضر مرتبط هستند، مقاله «نقد آرای فاطمه مرنیسی در خصوص حجاب» توسط زهرا فهرستی نوشته شده و در نشریه زن در توسعه و سیاست، پاییز ۱۳۸۴، شماره ۱۳ به چاپ رسیده است. گرچه عنوان مقاله مذکور «نقد آرای فاطمه مرنیسی در مورد حجاب» است؛ ولی نویسنده در این مقاله به مسائل متنوعی همچون تفاوت فقه شیعه و اهل سنت، خلافت و جانشینی پیامبر، استفاده ابزاری از روایات و در حقیقت به طور کلی به نقد و بررسی کتاب پرداخته و به صورت مختصر مسئله حجاب را نیز مورد بررسی قرار داده‌است، درحالی که مقاله حاضر به طور خاص فقط به دیدگاه مرنیسی در مورد حجاب و نقد آن به صورت مسئله‌محور پرداخته‌است.

همچنین فاضل حسامی در مقالاتی چهارگانه با عنوان «تحریر حقایق در یک کتاب بررسی انحرافات تاریخی و اعتقادی زنان پرده‌نشین و نخبگان جوشن‌پوش» که در ۴ شماره متوالی در نشریه مطالعات راهبردی زنان در سال ۱۳۸۲ به چاپ رسیده‌است، تمرکز و توجه خود را به تحریف‌های صورت گرفته در مورد شخصیت پیامبر و زندگی ایشان در کتاب مرنیسی معطوف داشته‌است. نسیم‌السادات محبوبی شریعت‌پناهی در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «امکان و چالش‌های پیش‌روی فمینیسم اسلامی» در تیرماه ۱۳۹۱ در دانشگاه تربیت مدرس، در یک بخش به روش تحلیل‌گفتمان فرکلاف به تحلیل چند گزاره اصلی از محتوای کلی کتاب زنان پرده‌نشین، نخبگان جوشن‌پوش پرداخته‌است.

مقاله حاضر به روش تحلیلی-توصیفی و با هدف تمرکز بر دیدگاه، مبانی و ادله مرنیسی در خصوص مسئله حجاب در کتاب زنان پرده‌نشین، نخبگان جوشن‌پوش و بهره‌گیری از تفاسیر و آثار معتبر اندیشمندان اسلامی، به دنبال نقد و تحلیل این مبانی و دلایل و ارزیابی میزان اتقان علمی دیدگاه وی می‌باشد.

۳. روش پژوهش

در این پژوهش با استفاده از منابع معتبر تفسیری و دینی به روش تحلیلی-توصیفی به تحلیل و نقد دیدگاه و ادله مرنیسی در مورد مسئله حجاب پرداخته شده است.

۴. زیست‌نامه مرنیسی

فاطمه مرنیسی^۱ یکی از افراد منسوب به جریان فمینیسم اسلامی است که سعی در یافتن راه حلی در زمینه مسائل زنان در جوامع اسلامی از طریق بازنگری در تفسیر آیات قرآن و احادیث نموده است. این فمینیست مسلمان با تأکید بر جدایی دین از سیاست در عصر حاضر بر عصری بودن بسیاری از موازین اسلامی در زمینه زنان پافشاری می‌کند.

فاطمه مرنیسی متولد مراکش و فارغ‌التحصیل رشته علوم سیاسی از دانشگاه محمد (ص) است و دکترای خود را در رشته جامعه‌شناسی از دانشگاه برن‌دیس ایالات متحده آمریکا دریافت کرده است.

وی زمانی که موفق به اخذ درجه دکترا شد یکی از برجسته‌ترین افراد متمایل به جریان فمینیسم اسلامی بود که به مسائل مربوط به زنان و گسترش تفکر اسلامی توجه زیادی داشت. برخی او را از نمایندگان جریان فکری لیبرالیسم اسلامی دانسته که اصول متعدد از فمینیسم مدرن، چون برابری زن و مرد را با اصول خاصی از سنت اسلامی چون برابری همه مؤمنان در برابر خداوند به یکدیگر پیوند زد و مفهوم متمایز فمینیسم اسلام محور را در چارچوب جهان مدرن ابداع کرد، بنابراین وی یکی از متفکران فمینیسم اسلامی شناخته می‌شود (ر.ک؛ محبوبی شریعت‌پناهی، ۱۳۹۱: ۲۱).

کتاب زنان پرده‌نشین، نخبگان جوشن‌پوش یکی از آثار فاطمه مرنیسی است که نخستین بار در سال ۱۳۸۰ به زبان فارسی ترجمه شد. اصل کتاب به زبان فرانسه است و مرنیسی در مقدمه‌ای که بر ترجمه انگلیسی کتاب دارد انگیزه خودش را از نوشتن این کتاب بیان می‌کند. کتاب مرنیسی به برخی از مسائل مربوط به زنان، از جمله حجاب با

1. Fatima Mernissi

استناد به آیات قرآن پرداخته‌است. وی علاوه بر مسئله حجاب به تأثیر عمیق آموزه‌های ضد زن برخی احادیث منقول از پیامبر در نظر مردم اشاره می‌کند. احادیثی که به واسطه آنها زنان از مشارکت در امور سیاسی منع می‌شوند و خشونت علیه آنان مجاز دانسته می‌شود.

۵. دیدگاه مرنیسی درباره حجاب

مرنیسی با اذعان به اینکه آیه ۵۳ سوره احزاب^۱ تنها آیه‌ای نیست که در مورد حجاب نازل شده‌است، این آیه را اولین آیه در مورد این مسئله معرفی و عنوان می‌کند از نظر پایه گذاران علوم اسلامی، آیه مذکور پایه و اساس حجاب محسوب می‌شود. وی پس از بررسی آیه، با حجاب به معنای پرده‌نشینی زنان و تفکیک جنسیتی و همچنین با پوششش زنان در برابر نامحرم مخالفت می‌کند.

او عقیده دارد حجاب که امروز ادعا می‌شود به عنوان سمبل هویت اسلامی و نوعی مانا برای زن مسلمان است، زمانی نشانه فرد نفرین شده و محروم از فیوضات روحانی بوده- است. از نظر وی حجاب در تمدن اسلامی، مانند گناه در مسیحیت و اعتبار در جامعه سرمایه‌داری آمریکا یکی از مفاهیم محوری است. پایین آوردن یا تشبیه این مفهوم به یک تکه پارچه که توسط مردان بر زنان تحمیل شده تا در خیابان‌ها از آن برای پوشاندن خود استفاده کنند، اگر نگوییم از معنا تهی کردن این مفهوم است، به یقین می‌توان گفت که تضعیف آن است. به خصوص که طبق آیه قرآن و براساس توضیح طبری، حجاب از طرف خداوند نازل شده تا دو مرد را از هم جدا کند (ر.ک؛ مرنیسی، ۱۳۸۰: ۱۶۳).

۶. مبانی مرنیسی در نظریه حجاب

مبانی مرنیسی در مورد مسئله حجاب؛ معنای لغوی واژه و جستجوی مفهوم آن در فرهنگ

۲. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاطِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكَ كَانَ يُؤْذَى النَّبِيَّ فَيَسْتَجِيبُ مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَجِيبُ مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكَ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا

لغات است. طبق گزارش وی در فرهنگ لغات «حجب» به معنی «پنهان کردن با ستر» است و «ستر» در عربی به معنی «پرده» است، یعنی عملی که مکان را به دو قسمت کرده و یک قسمت را از دید افراد پنهان می‌کند. در ضمن مترادف‌های فعل پنهان کردن را «ستر» و «حجاب» ذکر کرده‌اند که به معنای پوشاندن و پنهان کردن است. وی سپس به ارائه گزارشی از مثال‌های فرهنگ لغات در مورد کلمه حجاب می‌پردازد و در نهایت معنای «پرده» را برای واژه «حجاب» برمی‌گزیند. (مرنیسی، همان: ۱۶۲).

مرنیسی کلمه حجاب را داری ابعاد بینایی، فضا یا مکان و اخلاقی می‌داند که اغلب این سه بعد با یکدیگر درهم آمیخته‌اند. بنابراین، در مورد کلمه حجاب ما فقط با مقوله‌های محسوس بینایی و مکانی مواجه نیستیم، بلکه باید مفاهیم اخلاقی را نیز در نظر بگیریم. جایی که توسط حجاب پنهان شده یک جای حرام است.

در گام بعد مرنیسی به واژه‌شناسی عرفانی حجاب و برداشت عارفان از آن پرداخته است. بر این اساس، حجاب پدیده‌ای منفی و مختل‌کننده در راه رسیدن انسان به افق‌های بی‌پایان معنویت است. در نظر عارفان، فرد محجوب کسی است که به واسطه هوی و هوس‌های نفسانی روح او از نور خدایی محروم شده‌است. او اشاره کرده که حلاج معتقد بود حجاب، نیروی عرفانی انسان را محبوس می‌کند و جست‌وجوی مستمر خدا این امکان را فراهم می‌کند که به سوی و رای حجاب برویم. (مرنیسی، همان: ۱۶۴)

۷. ادله مرنیسی در بررسی مسئله حجاب

مرنیسی با معرفی آیه ۵۳ سوره احزاب به عنوان پایه و اساس مسئله حجاب در اسلام، در بخشی از کتاب خود عنوان کرده‌است: «تأمل در این آیه آشکار می‌کند که خداوند در آن تدبیری به کار برده و قصد داشته به اصحاب پیامبر (ص) باریک‌بینی و جزئیات آداب معاشرت؛ از جمله وارد شدن بی‌اجازه به هر جایی را که به نظر می‌رسد آنها فاقد آن بودند بیاموزد» (مرنیسی، همان: ۱۶۰). وی با در نظر گرفتن معنای لغوی «پرده» برای واژه حجاب، به بررسی شأن نزول آیه ۵۳ سوره احزاب پرداخته‌است. او با استناد به تفسیر طبری، نزول آیه حجاب را در سال پنجم هجری در مدینه و در شب ازدواج پیامبر با زینب دختر جحش

می‌داند. او عقیده دارد درحقیقت نزول آیه حجاب به عنوان پاسخ خداوند برای حمایت از پیامبری مؤدب و کم‌رو بود که در شب ازدواجش تعدادی از مهمانان بی‌نزاکت منزل ایشان را ترک نمی‌کردند و پس از صرف شام همچنان در منزل حضور داشتند. پس از اینکه مهمانان با مکثی طولانی منزل را ترک کردند، رسول خدا درحال ورود به اتاق همسرشان، پرده‌ای بین خود و مرد دیگری که در منزل بود آویختند و زیر لب همین آیه را زمزمه کردند.

مرنیسی به تحلیل و بررسی جزئیات آن واقعه می‌پردازد و عقیده دارد قرآن کتابی است که در زندگی روزانه پیامبر و جامعه او ریشه دارد و اغلب آیه‌ها در جهت پاسخ‌گویی به موقعیت و شرایط خاصی نازل شده‌است. او به استناد گفته‌های طبری نتیجه می‌گیرد که عصبانیت پیامبر به خاطر بی‌توجهی مهمانان در رعایت آداب مهمانی و ترک به موقع منزل موجب عکس‌العمل سریع خداوند و نزول حجاب به عنوان یک ماده عینی و پرده‌ای حائل بین دو مرد شد (ر.ک؛ مرنیسی، همان: ۱۵۶).

نویسنده در گام بعدی با بررسی شرایط تاریخی، فرهنگی و اجتماعی مدینه در سال پنجم هجری، سیاق تاریخی آیه ۵۳ احزاب را مورد مطالعه قرار داده‌است. در سال پنجم هجری مردم مدینه و مسلمانان همچنان با پیامدهای شکست در جنگ احد که در سال سوم اتفاق افتاده بود مواجه بودند و با توجه به اینکه مردم مدینه پذیرای حضور پیامبر شده بودند از ایشان توقع پیروزی‌های نظامی داشتند. «پیامبر می‌دانست که اهل مدینه از او انتظاری جز پیروزی نظامی ندارند. پیروزی در جنگ‌ها بسیار حیاتی بود، چرا که به مهاجران اعتماد به نفس می‌بخشید و نیز به اهل مدینه ثابت می‌کرد که روی آوردنشان به اسلام انتخابی درست بوده است. سال پنجم هجری بر اثر پیامدهای شکست جنگ احد که در سال سوم هجری اتفاق افتاد، سال رکود و وابستگی بود.» (مرنیسی، همان: ۱۵۸).

مرنیسی با نقل شرایط و اتفاقات جنگ بدر و جنگ احد و تعداد شهدای جنگ احد از سیره ابن هشام، بیان می‌کند که سال پنجم هجری، سالی فاجعه‌آمیز بود. پیامبر مرتب

هیأت‌های جنگی اعزام می‌کرد تا با کسب پیروزی نظامی و جبران شکست احد، بتواند از دید اهل مدینه و اصحاب خود و دیگر اعراب، اعتبار کسب کند. بنابراین براساس تحلیل وی، ماجرای که در شب ازدواج پیامبر با زینب اتفاق افتاد و منجر به نزول آیه حجاب شد، در شرایطی بود که شکست‌های نظامی و شک و تردید موجب تضعیف اخلاقیات ساکنان مدینه شده بود.

مرنیسی به چند کاربرد واژه حجاب در متن قرآن اشاره و بیان می‌کند: «به طور کلی حجاب در قرآن به معنی جدایی و حائل است از جمله در: الف. در سوره مریم آیه ۱۷، حجاب پرده‌ای است که حضرت مریم پشت آن خودش را از مردم جدا کرد. ب. در آیه ۴۶ سوره اعراف، حجاب وسیله‌ای برای جدا کردن رستگاران از دوزخیان است. ج. در آیه ۵۱ سوره شوری، حجاب به معنای محافظت فرد برگزیده از تشعشع نور خداوندی است» (مرنیسی، همان: ۱۶۵).

همچنین نویسنده، علاوه بر کاربردهای مستقیم کلمه حجاب در قرآن، به کاربرد مفهوم این واژه در قرآن نیز اشاره کرده، برای نمونه در سوره فصلت آیه ۵ با استناد به تفسیر طبری در این آیه، حجاب را مشکلاتی می‌داند که قریش بت‌پرست برای درک بینش توحیدی پیامبر داشتند. به طور کلی حجاب مفهومی منفی است و مانعی برای ایمان یا پذیرش سخن حق و چیزی است که از شعور انسان می‌کاهد و مانع حق‌پذیری می‌شود.

مرنیسی سرانجام بر مبنای معنای لغوی واژه حجاب و براساس شأن نزول و سیاق تاریخی آیه ۵۳ سوره احزاب که آن را آیه حجاب می‌داند، با استناد به مفهوم منفی و بازدارنده حجاب؛ با «حجاب» هم در معنای پرده‌نشینی و هم در معنای پوشش زنان در برابر مردان نامحرم مخالفت می‌کند (ر.ک؛ مرنیسی، همان: ۱۶۶).

مرنیسی عقیده دارد باید آیات قرآن را از ابعاد مختلف زمانی، روان‌شناسانه و عوامل اجتماعی مورد بررسی قرار داد. در مورد آیه حجاب هم عقیده دارد نزول این آیه در شب ازدواج پیامبر، علاوه بر بُعد آموزش آداب و معاشرت به اعراب، برای سرو سامان بخشیدن به شرایط پیچیده و پاسخ به مجموعه‌ای از درگیری‌ها و اختلافات بود. وی با توجه به فراز

پایانی آیه شریفه که ممنوعیت ازدواج با همسران پیامبر پس از رحلت ایشان را مطرح کرده است، از قول طبری به مسئله تهدید شدن پیامبر توسط برخی افراد مبنی بر اینکه پس از رحلت ایشان با همسرانشان ازدواج می کنند اشاره کرده است و این موضوع را در نزول آیه حجاب بی تأثیر نمی داند.

۷-۱. کاوش در سیره و هندسه ارتباطات خانوادگی رسول خدا(ص)

مرئسی برای اثبات نتیجه گیری خود از معنای حجاب در آیه ۵۳ سوره احزاب، به دنبال این است که نشان دهد پرده نشینی زنان اصلاً در دوره رسول خدا به وقوع نپیوسته است و همسران ایشان به عنوان نمونه های کامل زن مسلمان، فعالیت اجتماعی و سیاسی داشتند و حتی در میدان جهاد نیز رسول خدا را همراهی می کردند. همچنین پیامبر به برابری زنان و مردان علاقمند بودند و در این راستا تلاش می کردند.

از نظر مرئسی پیامبر در تمام دوران رسالت خود چه در مکه و چه در مدینه به نقش زن در زندگی اجتماعی اهمیت بسیاری می دادند. ایشان به عنوان یک رهبر، فردی بی احساس و خشن نبودند. مرئسی به نقل از کتاب تاریخ طبری در مورد ازدواج پیامبر با زینب، اصطلاح عشق در یک نگاه را به کار می برد و به اهمیتی که پیامبر برای جذابیت های دنیوی همسران خود قائل بودند اشاره می کند. حتی جنگ، موجب جدایی پیامبر از همسرانشان نمی شد و ایشان چه در حملات سریع و چه در جنگ های طولانی یک یا دو تن از همسرانشان را همراه می بردند. پیامبر، مردی مهربان و عاشق پیشه و احساساتی بودند و همسران پیامبر در تصمیم گیری ها و مسائل سوق الجیشی هم شرکت می کردند و پیامبر به پیشنهادات آنها در مذاکرات پیچیده هم اهمیت می دادند.

به نقل از ابن سعد، اتاق های پیامبر در طرف چپ مسجد قرار داشت و فرد به هنگام نماز در برابر امام که در منبر ایستاده بود قرار می گرفت. به اتاق عایشه توجه خاصی شده بود و پیامبر آن را طوری انتخاب کرده بود که مستقیم به مسجد راه داشته باشد؛ یعنی در اتاق عایشه به مسجد باز می شد و پیامبر از این در زمانی استفاده می کرد که برای نماز به مسجد می رفت.

تحلیل و نقد دیدگاه فاطمه مرنیسی در مورد حجاب با...؛ شریفی و همکاران | ۱۲۷

نوع ساختمان‌های پیامبر به گونه‌ای بود که هم با مردم مراوده داشتند و در متن جامعه زندگی می‌کردند و از وقایع و شایعات و اتفاقات آگاه بودند و هم همسران پیامبر با قرار گرفتن در جایی که تصمیمات سیاسی و مهم گرفته می‌شد توان اظهار نظر و دخالت در موارد مختلف را داشتند (ر.ک؛ مرنیسی، همان: ۱۷۷-۱۷۹).

ظاهراً منظور مرنیسی از این تحلیل‌ها آن بوده است که پیامبر را مردی دل‌بند زنان نشان دهد، کسی که به واسطه قید و بندهای جنسی در جبهه موافق با زنان قرار داشته است؛ لیکن اراده و خواست او در جهت برابری زنان با مردان با اراده عمر و جبهه موافق او و حتی گاهی با اراده الهی نیز ناسازگار بوده است (ر.ک؛ فهرستی، ۱۳۸۴: شماره ۳).

پیامبر در مورد موضوع حجاب، به دلیل نیازی که به عمر بن خطاب در دست‌یابی به پیروزی‌های نظامی داشت، سرانجام تسلیم سنت‌های ریشه‌دار جامعه شده است.

۷-۲. آیه ۵۹ سوره احزاب و تاریخ‌مندی حکم حجاب

مرنیسی پس از طی چند مرحله، در حالی که از بررسی آیه ۵۳ سوره احزاب دیدگاه خود مبنی بر مخالفت با جدایی جنسیتی و مخالفت با پوشش زنان را مطرح کرده بود، آیه ۵۹ سوره احزاب^۱ را ذکر می‌کند. از نظر مرنیسی در شرایطی که پیامبر (ص) خود طرفدار برابری زنان و مردان بودند و آیاتی نیز تا آن لحظه به نفع زنان نازل شده بود، اما از آنجا که عمر بن خطاب و مردان مدینه این برابری را بر نمی‌تافتند و نسبت به آن معترض بودند، در نهایت ورق برگشت و دیگر نزول آیات به نفع زنان تمام شد و آیه ۵۹ سوره احزاب نازل شد.

مرنیسی با استناد به نظر ابن سعد، حجاب را بازتاب پاسخ به تجاوز جنسی، تعرض و بازتابی از شرایط خشونت‌بار آن زمان می‌داند. در حقیقت حجاب برای تمایز همسران پیامبر و زنان مسلمان آزاد از کنیزان و به منظور حفظ امنیت زنان آزاد مسلمان بود و پیامبر

۳. يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجَكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا.

نیز در نهایت ناگزیر به پذیرفتن حکم حجاب شدند و دیگر آیه‌های نجات‌بخش به نفع زنان نازل نشد (ر.ک؛ مرنسی، همان: ۲۰۴ و ۲۲۱-۲۲۲).

۳-۷. ریشه‌یابی پرده‌نشینی

مرنسی با استناد به دایره‌المعارف اسلامی گزارش می‌کند که پرده‌نشینی یکی از چیزهایی بود که خلفا و شاهان برای محفوظ ماندن از نگاه اعضای دربار مورد استفاده قرار می‌دادند و این رسم که برای ساکنان اولیه حجاز ناآشنا بود، توسط سلسله بنی‌امیه و احتمالاً تحت نفوذ ساسانیان به اسلام وارد شد. این رسم اولین بار توسط معاویه اجرا و بعدها به آندلس، شمال آفریقا و مصر، جایی که سلسله فاطمیان آن را تبدیل به مراسم واقعی کردند راه یافت و در این دوره، بُعد تقدس‌مآبی خلیفه اهمیت خاصی یافت (ر.ک؛ مرنسی، همان: ۱۷۸). بنابراین تعمیم امر پرده‌نشینی به درون جامعه اسلامی، ابتدا توسط معاویه به تقلید از ایرانیان و برای محفوظ ماندن خلیفه از نگاه اعضای دربار انجام شد و سپس با راه یافتن به دیگر کشورهای اسلامی از جمله مصر، در زمان سلسله فاطمیان راهی برای تقدس‌مآبی خلیفه شد. از نظر مرنسی اصلاً پرده‌نشینی در دوره پیامبر رواج نداشت.

۴-۷. بررسی علت اقبال به حجاب در دوران معاصر

به عقیده مرنسی، فقها در تفسیر آیه ۵۳ سوره احزاب و برخی دیگر از آیات دچار اشتباه شده‌اند و این آیات را به عنوان حجاب زنان تفسیر کرده‌اند و بسیاری با استناد به این آیه، به واجب بودن حجاب فتوا داده‌اند در حالی که خود این آیه برای ما کشف می‌کند که باید در تفسیر آن تجدیدنظر شود؛ چون آیه در مقام بیان چند مسئله تربیتی پیرامون مسائل خانوادگی پیامبر و در صدد جداسازی حریم خصوصی ایشان از دسترس مستقیم و بی‌حد و مرز بوده است (ر.ک؛ مرنسی، همان: ۱۶۷).

از نظر مرنسی مسئله حجاب به شرایط تاریخی‌مان مربوط می‌شود و ما را ملزم می‌سازد که تفسیر آن را در طول تاریخ بررسی کنیم. این کار به ما کمک می‌کند تا احیای آن در پایان قرن بیستم را درک کنیم و بفهمیم چرا مسلمانان جویای هویت، در این شرایط

بحرانی، بر آن به عنوان راه حلی جدی و مؤثر تأکید می‌ورزند. حفظ زنان از گزند تحولات زمان و بستن دنیای خارج به روی آنان مانند این است که دروازه‌های مملکت را برای جلوگیری از نفوذ غرب ببندیم و حجاب زن، تصویری نمادین از جامعه اسلامی است. مرنیسی در بررسی علت روی آوردن به حجاب در کشور خودش مراکش و سایر کشورهای عرب مسلمان به بررسی رویدادهای سیاسی که در نهایت منجر به تحول در عرصه فرهنگی و اجتماعی شدند می‌پردازد. از نظر مرنیسی شکست اعراب در جنگ ژوئن ۱۹۶۷ در برابر رژیم صهیونیستی و اشغال برخی اراضی و سرزمین‌های مهم و راهبردی توسط این رژیم، تأثیر منفی طولانی مدتی بر سیاستمداران، روشنفکران و مردم عادی داشت به گونه‌ای که منجر شد اعراب بازگشت به گذشته داشته باشند و در گذشته خود افتخارات، علم، عقلانیت و پیشرفت را جستجو کنند. سیاستمداران جهان اسلام قصد دارند از طریق بازگشت به گذشته و از دریچه تقدس، نبض امور را در دست بگیرند. یکی از این موارد، بازگشت به گذشته، در مورد شرایط زنان و جایگاه آنان در جامعه و احکام مربوط به آنان است که ره آورد آن تشویق و هدایت آنان به سمت خانه‌نشینی و عدم اختلاط با مردان و نیز شرایط پوشش آنهاست (ر.ک؛ مرنیسی، همان: ۶۸-۷۲).

نویسنده، تفسیر مفسران از آیات حجاب و دیدگاه فقها نسبت به این آیات را مورد انتقاد قرار می‌دهد و نوع خوانش فقها از آیات مربوط به احکام زنان؛ از جمله حجاب را عاملی برای روی آوردن مسلمانان در عصر جدید به این مسئله؛ چه در معنای پرده‌نشینی و چه به عنوان پوشش زنان می‌داند.

۸. نقد و بررسی ادله مرنیسی در مورد حجاب

۸-۱. نقد و بررسی معنای لغوی و اصطلاحی «حجاب»

حجاب حائل بین دو چیز است که مانع تلاقی آن دو یا اثرگذاری آن دو بر هم می‌شود. به گفته اهل لغت این واژه به صورت متعدی و به معنای در پرده قرار دادن به کار می‌رود (ر.ک؛ محمدبن درید، ۱۹۸۷، ج ۱: ۲۶۳).

حجاب در لغت معانی مختلفی دارد؛ مانند پوشش، پرده، منع و آنچه میان دو چیز

واقع شود (ر.ک؛ انوری، ۱۳۸۱، ج ۳: ۲۴۶۸) برخی این واژه را به تفصیل تعریف کرده‌اند: «الحِجَابُ هُوَ الْحَائِلُ الْحَاجِزُ الْمَانِعَ عَنِ تَلَاقِي شَيْئَيْنِ أَوْ أَثْرَهُمَا، سِوَاءَ كَانَا مَادِيَيْنِ أَوْ مَعْنَوِيَيْنِ أَوْ مُخْتَلِفِيْنَ، وَ سِوَاءَ كَانِ الْحَاجِبِ مَادِيًّا أَوْ مَعْنَوِيًّا» (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۲: ۱۶۷).
براین اساس حجاب حائل بین دو چیز است که مانع تلاقی آن دو یا اثرگذاری آن دو بر هم می‌شود. حال این دو چیز می‌توانند مادی باشند یا معنوی، یا اینکه یکی مادی و دیگری معنوی و آن مانع هم می‌تواند مادی باشد یا معنوی.

در برخی تعاریف نوع حائل مشخص شده است: «الحِجَابُ السِّتْرُ» (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱: ۲۹۸) و یا دقیق‌تر گفته‌اند: «اصل الحِجَابِ السِّتْرُ الْحَائِلُ بَيْنَ الرَّائِي وَ الْمَرْتِي» (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۲: ۳۴). مطابق این دسته از تعاریف، حجاب پرده‌ای است که میان بیننده و آنچه می‌بیند، حائل می‌شود. البته لغت‌دانان «ستر» را هم به معنای پرده و هم پوشش آورده‌اند (ر.ک؛ آذرنوش، ۱۳۸۲: ۲۷۷).

شهید مطهری، نتیجه بررسی خود درباره این واژه را چنین بیان می‌کند: «کلمه حجاب هم به معنای پوشیدن است و هم به معنای پرده و حاجب، بیشتر استعمالش به معنای پرده است. این کلمه از آن جهت مفهوم پوشش می‌دهد که پرده وسیله پوشش است و شاید بتوان گفت که بر حسب اصل لغت هر پوشش حجاب نیست؛ آن پوشش حجاب نامیده می‌شود که از طریق پشت پرده واقع شدن صورت می‌گیرد» (مطهری، ۱۳۶۸، ج ۱۹: ۴۲۹-۴۳۰).

نتیجه بررسی لغوی و تأمل در تعاریف واژه حجاب نشان می‌دهد در معنای لغوی این واژه دو مفهوم مجزا وجود دارد؛ اول، جدا کردن دو چیز و فاصله انداختن بین آنها می‌باشد که این معنا از واژه‌های حائل، مانع و حاجز استفاده می‌شود. دوم، پنهان کردن و پوشاندن است که این معنا از کلمه «ستر» به دست می‌آید. واژه حجاب در فقه در معنای لغوی خود که همان پرده حائل میان دو چیز باشد به کار رفته و معنای جدیدی برای آن ایجاد نشده است. حجاب در معنای فقهی، در بحث کتاب الصلوه (ر.ک؛ حسن نجفی، ۱۳۶۲، ج ۸: ۱۷۵-۱۶۲) و کتاب النکاح (ر.ک؛ حسن نجفی، همان، ج ۲۹: ۸۰-۷۵) واژه «ستر و ساتر» به

معنای «پوشش و وسیله پوشش زن در مقابل نامحرم» است. «مستورات» به معنای زنانی هستند که دارای پوشش و ستر هستند (ر.ک؛ احسانی، ۱۴۰۳، ج ۱: ص ۲۷۲؛ برای مطالعه بیشتر: کتاب النکاح زنجانی، ج ۲: ۴۵۷؛ کتاب الصلاه محقق داماد، ج ۱: ۳۴۵). به نظر می‌رسد بهترین واژه برای رساندن مفهوم حجاب همین واژه «ستر» باشد. به تعبیر شهید مطهری، در اصطلاح فقه و فقهای قدیمی بیشتر از واژه «ستر» استفاده شده است (ر.ک؛ مطهری، همان: ۴۳۰). در دوران متأخر واژه «حجاب» معنای اصطلاحی جدیدی پیدا کرده که عبارت است از پوششی که زن در برابر نامحرم باید استفاده کند و به وسیله آن از جلوه‌گری و خودنمایی بپرهیزد.

۸-۲. حجاب از منظر قرآن

حجاب در معنای پوشش زنان در دو سوره از سوره‌های قرآن مطرح شده است. ابتدا به صورت اجمال در سوره احزاب آیه ۵۹ و سپس با تفصیل بیشتر در آیه ۳۱ سوره نور آمده است. سوره‌های نور و احزاب از سوره‌های مدنی قرآن هستند. بر اساس نقل بسیاری از دانشمندان علوم قرآن، سوره احزاب چهارمین یا پنجمین سوره‌ای است که در مدینه بر پیامبر اکرم نازل شد و سوره نور نیز بعد از سوره نصر، در سال ششم هجری و در مدینه بر پیامبر نازل شده است (ر.ک؛ سیوطی، ۱۴۱۶: ج ۱: ۴۱ و ۴۳؛ معرفت، ۱۴۲۸: ج ۱: ۱۰۶-۱۰۷). مسلمانان بعد از نزول این آیات در مورد پوشش زنان تغییر رویه دادند و زنان با پوشش‌هایی متفاوت با گذشته در اجتماع حاضر می‌شدند (ر.ک؛ طبری، ۱۳۶۷، ج ۹: ۳۰۶؛ سیوطی، ۱۴۰۴، ج ۵: ۲۲۱).

برداشت مردم از این آیات، ضرورت تجدید نظر در چگونگی حضور زنان در

۴. وَ قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ بَعْضُنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَ لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ لِيُضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَ لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوْ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَ لَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَ تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ.

اجتماع و بین نامحرمان بود. فقها و مفسران نیز مفاد این آیات را وجوب پوشش خاص برای زنان در برابر مردان نامحرم دانسته اند. (جصاص، ۱۴۱۵، ج ۳: ص ۳۱۵-۳۱۹ و ۳۶۹-۳۷۲؛ قطب راوندی، ۱۴۰۵، ج ۲: ص ۱۲۷-۱۳۰؛ فاضل مقداد، ۱۴۲۲، ج ۲: ص ۲۲۰-۲۲۴؛ اردبیلی، زبده البیان، ج ۲: ۶۸۴-۶۹۹).

۸-۳. نقد و بررسی شأن نزول آیه ۵۳ سوره احزاب

بخش اصلی دیدگاه مرنیسی مبنی بر مخالفت با پرده‌نشینی زنان و مخالفت با پوشش، بر تحلیل وی از شأن نزول آیه ۵۳ سوره احزاب استوار است. منبع مورد استناد وی تفسیر جامع البیان طبری است. طبری در تفسیر این آیه در مورد شأن نزول اشاره کرده است که «اِخْتَلَفَ أَهْلُ الْعِلْمِ فِي السَّبَبِ الَّذِي نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِيهِ»؛ و سپس روایات متعددی در شأن نزول این آیه آورده که روایت مورد استناد مرنیسی فقط یکی از این روایات متعدد است که در کتاب طبری به آن اشاره شده است (ر.ک؛ طبری، همان، ج ۲: ۲۶-۲۸). همین روایات متعدد شأن نزول در منابع تفسیری دیگر اهل سنت از جمله الدر المنثور سیوطی نیز وارد شده‌اند (ر.ک؛ سیوطی، ۱۴۰۴، ج ۵: ۲۱۳-۲۱۴). با بررسی و دسته‌بندی این روایات شأن نزول براساس دستورات و آموزه‌های مطرح شده در آیه ۵۳ سوره احزاب، مشخص می‌شود که روایت مورد استناد مرنیسی ناظر بر آموزش آداب حضور در مهمانی‌های منزل پیامبر است.

ذیل آیه مورد نظر، روایات شأن نزول دیگری هستند که فارغ از بررسی سندی آنها؛ به طور مشخص ثابت می‌کنند که منظور از «فَسَلُّوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ» این است که مردان اگر متاعی و یا حاجتی را از همسران پیامبر طلب می‌کنند از وراء پرده باشد. در تعدادی از این روایات عنوان شده، به دنبال حساسیت و درخواست عمر بن خطاب از پیامبر مبنی بر اینکه چون افراد مختلفی به منزل شما رفت و آمد دارند همسران را در پس پرده قرار بده، آیه حجاب نازل شد. همچنین روایات دیگری نیز وجود دارند که بیان می‌کنند یکی از اصحاب پیامبر به دعوت ایشان مشغول صرف غذا با پیامبر و یکی از همسرانشان شدند و در جریان این امر دست آن صحابی با دست همسر پیامبر برخورد کرد و پیامبر مکدر شدند و

تحلیل و نقد دیدگاه فاطمه مرنیسی در مورد حجاب با...؛ شریفی و همکاران | ۱۳۳

پس از آن آیه شریفه نازل شد. (طبری، همان، ج ۲۲: ۲۷؛ سیوطی، ۱۴۰۴، ج ۵: ۲۱۳-۲۱۴؛ مراغی، ۱۳۶۹، ج ۲۲: ص ۳۰؛ سید قطب، ۱۴۱۲، ج ۵: ص ۲۸۷۸؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۳: ۵۵۵).

بنابراین اگر یکی از ادله بررسی مفهوم حجاب در آیه شریفه -آنگونه که مرنیسی در نظر گرفته است- شأن نزول باشد، روایات شأن نزول متعددی تأیید می‌کنند که «فَسْتَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ» به هدف قراردادن پرده و حائل بین همسران پیامبر و مراجعین بود و شأن نزولی که مرنیسی به نقل از تفسیر طبری برای آیه مطرح کرده است بیشتر ناظر به بخش آداب مهمانی در منزل پیامبر است تا علت دستور خداوند به درخواست متاع از همسران ایشان از پشت پرده.

۸-۴. بررسی سیاق آیه ۵۳ سوره احزاب

با بررسی آیه ۵۳ سوره احزاب مشخص می‌شود این آیه شریفه مشتمل بر آموزه‌های تربیتی و اخلاقی و احکام فقهی است. ابتدای آیه شریفه بحث رعایت آداب حضور در مهمانی‌های منزل پیامبر (ص) مطرح شده است و پس از آن از مسلمانان خواسته شده که اگر از همسران پیامبر خواسته‌ای دارند با ایشان مراوده مستقیم نداشته باشند و از وراء پرده باشد. سپس به مسلمانان دستور داده شده که پیامبر را آزار ندهند و در نهایت حکم فقهی ممنوعیت ازدواج با همسران پیامبر پس از رحلت ایشان اعلام شده است.

برخلاف دیدگاه مرنیسی مبنی بر اینکه دستور حجاب در آیه شریفه برای جداکردن دو مرد از یکدیگر بوده و نه به هدف جداسازی همسران پیامبر از مردان؛ ظاهر آیه به روشنی این ادعا را رد می‌کند.

نقطه اشتراک دیدگاه تمام مفسرین است که ضمیر در «سَأَلْتُمُوهُنَّ» به همسران پیامبر برمی‌گردد و منظور از درخواست متاع از آنان، هر نوع حاجت و هر نوع درخواست است. (زمخشری، همان، ج ۳: ۵۵۵؛ طباطبائی، ۱۴۱۷، ج ۱۶: ۵۰۶؛ فخررازی، ۱۹۹۵، ج ۲۵: ۱۸۰؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۷: ۴۰۲؛ طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۲۰: ۱۶۲؛ مراغی، همان، ج ۲۲: ۳۰؛ سید قطب، همان، ج ۵: ۲۸۷۸).

از نظر علامه طباطبائی درخواست متاع از همسران پیامبر، کنایه از این است که اگر برای حاجتی که برایتان پیش آمده، ناگزیر شدید با یکی از همسران آن جناب صحبتی بکنید، از پس پرده صحبت کنید، «ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ» این جمله، مصلحت حکم مزبور را بیان می‌کند و می‌فرماید: برای اینکه وقتی از پشت پرده با ایشان صحبت- کنید، دل‌هایتان دچار وسوسه نمی‌شود و در نتیجه این رویه، دل‌هایتان را پاک‌تر نگه می‌دارد (طباطبائی، همان، ج ۱۶: ۵۰۶).

آیات ۵۴ و ۵۵ همین سوره نیز باید مورد توجه قرار بگیرند. آیه ۵۴ تهدیدی علیه کسانی است که پیامبر را مورد آزار و اذیت قرار می‌دادند و می‌گفتند بعد از ایشان با همسرانشان ازدواج می‌کنند. همچنین در آیه ۵۵ سوره احزاب «لَا جُنَاحَ عَلَیْهِنَّ» ضمیر «علیهن» مجدد به همسران پیامبر باز می‌گردد و آیه شریفه در معنای استثنایی از حکم عمومیت حجابی است که در آیه ۵۳ برای همسران پیامبر تشریح شده بود و در این آیه ذکر شده که محارم این بانوان می‌توانند بدون حجاب با ایشان گفتگو کنند و نیز زنان قوم ایشان را هم استثنا کرده و اشاره کرده که تنها آن زنان از فامیل ایشان که ایمان داشته باشند و نه کفار و نیز کنیزان و غلامان ایشان می‌توانند بدون حجاب با ایشان گفتگو کنند (ر.ک؛ طباطبائی، همان، ج ۱۶: ۵۰۷).

با استناد به همین آیه کاملاً مشخص است که برخلاف نظر مرنیسی «حجاب» در آیه ۵۳ سوره احزاب، حائل میان دو مرد نیست، زیرا آیه ۵۵ کاملاً مشخص می‌کند حجاب پرده‌ای است برای جدا کردن همسران پیامبر از دیگرانی که به منزل ایشان رفت و آمد دارند و از میان مردان تنها محارم ایشان و از میان زنان فقط زنان فامیل که ایمان داشته باشند و همچنین کنیزان و غلامان استثنا شده‌اند.

تفاوت دیدگاه مفسران در تفسیر «فَسَلُّوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ» در مورد اختصاصی بودن حکم پرده‌نشینی برای همسران پیامبر و یا تعمیم این حکم به سایر زنان مسلمان است. برخی

۵. إِنْ بُدُوا سَبِيًّا أَوْ تُخْفَوْهُ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿۵۴﴾ لَا جُنَاحَ عَلَیْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءَ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ وَاتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿۵۵﴾

تفاسیر شیعه و اهل سنت حکم «فَسْتَلُوْهُنَّ مِنْ وَّرَائِ حِجَابٍ» را حکمی اختصاصی در مورد زنان پیامبر می‌دانند (ر.ک؛ طباطبائی، همان، ج ۱۶: ص ۵۰۶؛ فخر رازی، همان، ج ۲۵: ص ۱۸۰؛ مکارم شیرازی، همان، ج ۱۷: ص ۴۰۲؛ طبرسی، همان، ج ۲۰: ص ۱۶۲؛ زمخشری، همان، ج ۳: ص ۵۵۵؛ جصاص، ۱۴۱۵، ج ۵: ص ۲۴۳) و برخی دیگر با استناد به «ذَلِكُمْ اَطْهَرُ لِقُلُوْبِكُمْ وَ قُلُوْبِهِنَّ» این حکم را به دیگر زنان مسلمان نیز تعمیم می‌دهند (ر.ک؛ مراغی، همان، ج ۲۲: ص ۳۰؛ سید قطب، همان، ج ۵: ۲۸۷۸؛ قرائتی، ۱۳۷۴، ج ۷: ۳۹۰).

شهید مطهری در این باره عقیده دارد: «استعمال کلمه حجاب در مورد پوشش زن اصطلاح نسبتاً جدیدی است. در قدیم و مخصوصاً در اصطلاح فقها کلمه ستر که به معنی پوشش است به کار می‌رفته است. فقها چه در کتاب الصلوه و چه در کتاب النکاح که متعرض این مطلب شده‌اند کلمه ستر را به کار برده‌اند نه کلمه حجاب را. بهتر این بود که این کلمه عوض نمی‌شد و ما همیشه همان کلمه پوشش را به کار می‌بردیم، زیرا معنی شایع لغت حجاب، پرده است و اگر در مورد پوشش به کار برده می‌شود به اعتبار پشت پرده واقع شدن زن است و همین امر موجب شده که عده زیادی گمان کنند که اسلام خواسته است زن همیشه پشت پرده و در خانه محبوس باشد و بیرون نرود. پوشش زن در اسلام این است که زن در معاشرت خود با مردان بدن خود را بپوشاند و به جلوه‌گری و خودنمایی نپردازد. آیات مربوطه همین معنی را ذکر می‌کند و فتوای فقها هم مؤید همین مطلب است. در آیات مربوطه، لغت حجاب به کار نرفته است. آیاتی که در این باره هست چه در سوره مبارکه نور و چه در سوره مبارکه احزاب حدود پوشش و تماس‌های زن و مرد را ذکر کرده است بدون آنکه کلمه حجاب را به کار برده باشد. آیه‌ای که در آن کلمه حجاب به کار رفته است مربوط است به زنان پیامبر» (مطهری، همان، ج ۱۹: ۴۳۰-۴۳۱).

۸-۵. پرده‌نشینی

برخی ادعا کردند که حجاب در میان اعراب سابقه نداشته و از ایران و روم میان اعراب مسلمان راه یافته است. شهید مطهری بعد از مخالفت با این ادعا که حجاب از ایران یا جای دیگری به اسلام وارد شده باشد و ارائه شواهدی در این مورد می‌نویسد: «فقط بعدها بر اثر

معاشرت اعراب مسلمان با تازه مسلمانان غیر عرب، حجاب از آنچه در زمان رسول اکرم وجود داشت شدیدتر شد نه اینکه اسلام اساساً به پوشش زن هیچ عنایتی نداشته باشد» (مطهری، همان، ج ۱۹: ۳۹۰).

البته برخی از سخت‌گیری‌ها از جانب خلیفه دوم حتی در زمان حیات رسول خدا گزارش شده‌است که در برخی موارد با عکس‌العمل برخی زنان رسول خدا رو به رو شده‌است. برخی محققان نیز منکر پشتوانه دینی برای نقاب زدن و برقع بر چهره افکندن شده‌اند و آن را رسمی می‌دانستند که از دیگر ملل وارد فرهنگ اسلامی شده‌است (ر.ک؛ رشیدرضا، ۱۹۹۰، ج ۶: ص ۱۵۱؛ ابوزید، ۱۳۹۷: ص ۲۴۰؛ جوادعلی، ۱۴۲۲، ج ۴: ص ۶۱۷).

البته در ریشه‌یابی حجاب در میان اعراب باید توجه داشت که نباید بین «حجاب» در معنای پوشش زنان در برابر نامحرم و «حجاب» در معنای پرده نشینی خلط شود. ممکن است کسانی که مدعی شدند که حجاب از ایران و روم بین اعراب مسلمان راه یافته مقصودشان از حجاب پرده‌نشینی زنان باشد.

۸. تحلیل و بررسی

در عصر حاضر محققان و اندیشمندان مختلفی با عناوین گوناگون متعرض حکم حجاب شده‌اند. اغلب آنان در بررسی این موضوع، آیات ۵۹ سوره احزاب و ۳۱ سوره نور را مورد مطالعه قرار داده و دیدگاه‌های تفسیری یا فقهی و نحوه خوانش خاص خود را معطوف این دو آیه نموده‌اند. اما در این بین فاطمه مرنیسی به سبب وجود واژه «حجاب» در آیه ۵۳ سوره احزاب، آیه مذکور را مبنای کار خود قرار داده‌است.

مرنیسی با استناد به معنای لغوی واژه حجاب و کاربرد آن در آیات قرآن و مفهوم آن در عرفان، معنای سلبی و منفی از حجاب ارائه داده‌است. بررسی معنای یک واژه باید در حوزه همان علم و موضوع خاص صورت‌پذیرد. مرنیسی با وجودی که خواهان ریشه‌یابی واژه «حجاب» است، اما بدون هیچ دلیل موجهی زبان قرآن را با زبان عرفان خلط و معنای منفی حجاب در عرفان را به آیه قرآن منتقل کرده‌است، درحالی که چنین مفهوم منفی از معنای لغوی این واژه حاصل نمی‌شود.

روایت شأن نزول که یکی از مهم‌ترین ادله مرنیسی در بررسی مفهوم حجاب است؛ ناظر بر بخش‌های ابتدایی آیه و بحث آداب و معاشرت و رعایت مسائل اخلاقی و تربیتی و پرهیز از اقامت‌های طولانی در مهمانی‌های منزل پیامبر است، درحالی‌که روایات شأن نزول متعددی از همان منبع مورد استناد مرنیسی و دیگر تفاسیر اهل سنت، مؤید دستور قرآن بر عدم مراوده مستقیم با همسران پیامبر است.

مرنیسی در بررسی مسئله حجاب ضمن استفاده از تاریخ‌نگاری اسلامی، شأن نزول و تفسیر، آنها را نقادی کرده و تلاش می‌کند تا مؤلفه بسترمندسازی^۱ را که همان شناخت متن مقدس در بستر زبانی- فرهنگی- اجتماعی- سیاسی نزول و صدور آن است به کار گیرد. هدف مرنیسی در حقیقت استفاده از مبانی معرفتی و پردازش‌های نو در خوانش قرآن و ارائه تفسیری تازه و روزآمد از برخی مفاهیم مربوط به حوزه زنان از جمله حجاب است. او با نگاه خاص خود، حتی متن قرآن را نیز مصاف صداهای مردانه و زنانه می‌بیند که روابط قدرت خود را در آنجا نیز نشان داده‌اند.

او در بررسی موضوع حجاب در کتاب «زنان پرده‌نشین و نخبگان جوشن‌پوش» از آثار طبری و ابن سعد به فراوانی بهره برده است ولی الهیات روش‌شناختی مرنیسی از اسلامی بودن فاصله دارد. هنگامی که رابطه وحی خداوندی با خواسته پیامبر و خواسته مردان و زنان مدینه را که مرنیسی بیان کرده بررسی می‌کنیم، به این نتیجه می‌رسیم که نسبت چندانی با باورهای اسلامی ندارد.

مرنیسی بر این باور است که پیامبر (ص) دوستدار زنان و مدافع آزادی و برابری زن‌ها بوده است و گاهی خداوند و پیامبر در برابر زیاده‌خواهی‌های مردان مقاومت می‌کنند و به خواسته‌های برابری طلبانه زن‌ها گوش می‌دهند و در اصطلاح مرنیسی آیه‌های انقلابی به نفع زنان در مسائلی چون ارث و مهریه نازل می‌شود (ر.ک؛ مرنیسی، همان: ۱۹۲)؛ اما گاهی هم در برابر جبهه متحد مردان مدینه به سرکردگی عمر پسر خطاب کوتاه می‌آیند و دیگر

آیه‌های نجات‌بخش نازل نمی‌شود و نتیجه‌اش نزول آیاتی همانند آیات حجاب و پوشش زنان می‌شود (ر.ک؛ مرنسی، همان: ۲۲۱-۲۲۲). به نظر می‌رسد تعریفی که مرنسی از وحی و نبوت دارد با تعریف مشهور بین مسلمانان متفاوت است.

مرنسی تلاش زیادی دارد تا بستر تاریخی نزول آیات قرآن را بشناسد و با استفاده از اسباب نزول، آیات حجاب را در یک سیر تاریخی تحلیل کند. این سیر زمانی و تاریخی که بر اسباب نزول و تفاسیر سنتی و منابع تاریخی استوار است، پایه و مبنای استدلال و بحث کلی مرنسی را پیرامون دیدگاه وی در مورد مسئله حجاب تشکیل می‌دهد که اگر این پایه، سست شود دیگر نمی‌توان به نتیجه‌گیری‌های وی تکیه کرد.

نکته اساسی که در بررسی دیدگاه مرنسی در مورد «حجاب» باید مدنظر قرار گیرد خلط بین پرده‌نشینی (جدایی جنسیتی) با پوشش زنان مسلمان در حضور نامحرم است. درحقیقت، در ابتدای بحث اصلاً مشخص نیست که مرنسی کدام جنبه حجاب را مدنظر دارد و در نهایت وی با استناد به آیه‌ای که واژه «حجاب» در آن به عنوان حکم پرده‌نشینی همسران پیامبر به کار رفته است، معنای حائل بین دو مرد را از آن برداشت می‌کند و در نتیجه‌گیری خود هم با پرده‌نشینی زنان مسلمان و هم با پوشش آنان در برابر نامحرم مخالفت می‌کند و در ادامه برای اثبات مدعای خود به بررسی سیره پیامبر (ص) در نحوه برخوردشان با همسرانشان و هندسه روابط خانوادگی و اجتماعی ایشان می‌پردازد تا ثابت کند هیچ‌گاه حکم پرده‌نشینی برای همسران پیامبر نیز اجرا نشده؛ چه رسد که به دیگر زنان مسلمان تسری یابد.

تاریخ طبری و سیره ابن هشام که از منابع پرمراجعه مرنسی در این تحقیق هستند، هر دو از منابع تاریخی هستند که به دلیل برخورداری از احادیث و نقل قول‌های ضعیف و غیرقابل اعتماد، مطالب نادرست در آنها یافت می‌شود و به همین دلیل کمتر مورد توجه تاریخ‌دانان ما قرار گرفته‌اند. در این کتاب‌ها حتی از افراد و شخصیت‌های خیالی نام برده می‌شود، مانند عبدالله بن سبا و وقایعی از تاریخ به آن استناد داده می‌شود که کذب محض بوده و این اکاذیب از طریق همین کتاب‌ها به کتب دیگر نیز سرایت کرده است (ر.ک؛

فهرستی، ۱۳۸۴: شماره ۱۳).

در مورد کتاب جامع البیان طبری نیز نقدهایی وارد است. نصر حامد ابوزید از جمله افرادی است که در بررسی‌های خود ریشه دیدگاه منفی نسبت به زنان را در روایات جعلی و اسرائیلیاتی می‌داند که در تفاسیری همچون جامع البیان وارد شده و از این طریق در فرهنگ مسلمانان ریشه دوانده است (ر.ک؛ ابوزید، همان: ۲۸).

نقد دیگری که در بخش استفاده از منابع تحقیق بر مرنیسی وارد است، علاوه بر محدودیت منابع، استفاده گزینشی از منابع می‌باشد. روایت شأن نزولی که مرنیسی به استناد از جامع البیان در تحقیق خود استفاده کرده و روی آن تأکید فراوان داشته و به خامه داستان‌سرای خود آن را پرداخته است، تنها یکی از روایات متعدد شأن نزولی است که در جامع البیان ذیل آیه وارد شده است.

در بحث تعمیم پرده‌نشینی از همسران پیامبر به سایر زنان مسلمان نیز بین مفسران اختلاف نظر وجود دارد و مفسرانی از شیعه و سنی هستند که به صراحت این حکم را فقط مختص به همسران پیامبر می‌دانند و در مقابل مفسرانی هم به استناد به ادامه آیه «ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ»؛ این علت را ساری و جاری در تمام دوران‌ها و برای تمام مسلمانان دانسته و قائل به عدم مرادده مستقیم بین مردان و زنان مسلمان هستند.

باور به تاریخمندی حکم حجاب ذیل آیه ۵۹ سوره احزاب یکی از نقاط اشتراک مرنیسی و همفکران اوست. (بارلاس، ۲۰۰۲: ۵۰؛ ودود، ۲۰۰۴: ۳۳۱؛ ابوزید، ۱۳۹۷: ۲۳۷؛ کدیور، ۱۳۹۱، <https://mkadivar.wordpress.com/?p=9411>). این محققان علت تشریح حکم حجاب را به مقتضای عصر نزول و شناسایی زنان آزاد از کنیز می‌دانند و به دلیل از میان رفتن برده‌داری در زمان حال، اکنون مسئله پوشش را برای زنان واجب نمی‌دانند. تاریخ‌مندی، به معنای نگرشی تاریخی به پدیده‌ها و حوادث مربوط به انسان و عقل و فهم او است. در این باور، هر چیزی زاییده شرایط تاریخی و اوضاع خود است و تنها در همان ظرف قابل فهم است، بنابراین قابل تسری به زمان دیگر نیست (ر.ک؛ عرب صالحی، ۱۳۹۳، ج ۴: ۱۸۰).

در این بین برخی از آنان همچون محسن کدیور، علاوه بر نگاه تاریخ‌مند به حکم حجاب، برداشت تفسیری خاصی در مورد حدود پوشش ضروری دارند. کدیور عقیده دارد از ظهور این آیه نمی‌توان حدود پوشش زنان و اجبار برای پوشاندن موهای سر را به دست آورد و این آیه تنها جنبه تأکیدی بر حفظ عفت دارد. (کدیور، ۱۳۹۱، ۹۴۱۱/?p=9411, <https://mkadivar.wpengine.com/>).

حکم به حجاب و پوشش خاص برای ایجاد تمایز کنیزان از زنان آزاد مورد اتفاق مفسران نیست. برخی از مفسران شیعه و اهل سنت علت حکم را تمایز عقیقان از غیر عقیقان دانسته‌اند (ر.ک؛ طبری، همان: ج ۲۲: ۲۸؛ ابوالفتوح رازی، ۱۳۷۵: ج ۱۶: ۴۸ ثعلبی، ۱۴۲۲: ج ۸، ۶۴؛ طوسی، بی تا: ج ۸، ۳۶۱) و در مقابل برخی دیگر از مفسران، مراد آیه را جداسازی زنان آزاد از کنیزان شمرده‌اند. (طنطاوی، ۱۹۹۸: ج ۱۱، ۲۴۶؛ سیوطی، ۱۴۰۴: ج ۶، ۶۷۲؛ آلوسی، ۱۴۲۰: ج ۲۲، ۸۸).

در حقیقت مرئسی و دیگر همفکران او در موضوع تاریخ‌مندی، یکی از آثار و پیامدهای حجاب برای مردم عصر نزول را با علت حکم اشتباه گرفته‌اند. شهید مطهری عقیده دارد که انحصار حکم حجاب به شناخته شدن زنان کنیز از آزاد، با اصول اصلی قرآن ناسازگار است، زیرا در قرآن تفاوتی میان کنیز و آزاد نیست و آزار زنان کنیز به همان اندازه آزار زنان آزاد زشت و ناروا است (ر.ک؛ مطهری، همان: صص ۱۷۶ و ۱۷۷).

بحث و نتیجه‌گیری

فهم و تفسیر آیات قرآن بدون رعایت ضوابط و اصولی که تفسیر بر آن استوار است منجر به تفسیر به رأی و بی‌اعتباری نتیجه خواهد بود. مرئسی بدون در نظر گرفتن قواعد کلی حاکم بر فهم آیات قرآن و منابع مورد نیاز و شیوه و مراحل تفسیر، با خلط بین پوشش زنان و پرده نشینی و تفکیک جنسیتی؛ صرفاً با استناد به معنای لغوی واژه «حجاب» و شأن نزول در آیه‌ای از قرآن که برای تشریح حکمی خاص در مورد نحوه معاشرت با همسران پیامبر نازل شده است، با پوشش زنان و تفکیک جنسیتی مخالفت کرده است. با توجه به بررسی‌های صورت گرفته، تلاش مرئسی برای ارائه دیدگاهی جدید و متفاوت از مسئله

حجاب از جهات مختلف قابل خدشه است.

الف. مرنیسی دیدگاه خود را مبتنی بر مبنا و دلایلی ناصحیح قرارداد است و با خلط بین پرده‌نشینی و پوشش زنان در مقابل نامحرم، استناد به یک آیه و عدم توجه و بررسی آیات دیگر که در مورد پوشش زنان هستند، عدول از ظاهر آیه ۵۳ سوره احزاب و بی‌توجهی به سیاق آیات مجاور، عدم توجه به تفاسیر معتبر ذیل آیه، بی‌توجهی به نسبیّت معنایی و تاریخ‌مند دانستن حکم پوشش برای زنان مسلمان موجب شده دیدگاه وی قابل خدشه و انتقاد باشد.

ب. در بخش منابع نیز، استفاده از منابع محدود و عدم اتقان علمی آنها و بهره‌گیری گزینشی از منابع از دیگر نقاط ضعف پژوهش مرنیسی است.

ج. عدم رعایت شاخص‌های پژوهش در تحلیل و نقد از دیگر عواملی است که در کنار سایر دلایل؛ موجب شده نتایج حاصله بر مبنایی مستحکم استوار نباشند.

ORCID

Ali Sharifi

 <http://orcid.org/0000-0002-9142-4751>

Ashkan Naeimi

 <http://orcid.org/0000-0002-5284-8615>

Fereshteh Quinni

 <http://orcid.org/0000-0002-0785-0484>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

قرآن مجید.

- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). *لسان العرب*. چاپ سوم. ۱۵ ج. بیروت: دار صادر.
- ابوزید، نصر حامد. (۱۳۹۷). *دایره های ترس*. ترجمه ادريس امینی. تهران: نشر نگاه معاصر.
- اردبیلی، احمد بن محمد. (بی تا). *زبده البيان*. تهران: المکتبه المرتضویه.
- انوری، حسن؛ اخیانی، جمیله. (۱۳۸۱). *فرهنگ بزرگ سخن*. تهران: انتشارات سخن.
- آذرنوش، آذرتاش. عادل، محمود و مرتضی شیرازی. (۱۳۸۷). *مجمع اللغات*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- آلوسی، محمد بن عبدالله. (۱۴۲۰). *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ثعلبی، احمد بن محمد. (۱۴۲۲). *الکشف و البیان*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- الجصاص، احمد بن علی. (۱۴۱۵ق). *احکام القرآن*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- جوادی علی. (۱۴۲۲). *المفصل فی تاریخ العرب*. بیروت: ناشر الدار الساقی.
- رازی، ابوالفتح. (۱۳۷۵). *روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن*. مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی.
- راغب اصفهانی. (۱۴۱۲ق). *المفردات فی غریب القرآن*. دمشق: دارالعلم.
- الزمخشری، محمود. (۱۴۰۷ق). *الکشاف عن غوامض التنزیل*. بیروت: دارالکتاب العربی.
- سید قطب. (۱۴۱۲ق). *فی ضلال القرآن*. بیروت: دارالشروق.
- سیوری حلّی، مقداد بن عبدالله. (۱۴۲۲). *کنز العرفان*. قم: مکتب نوید اسلام.
- سیوطی، جلال الدین. (۱۴۱۶). *الاتقان فی علوم القرآن*. لبنان: دارالفکر.
- _____ . (۱۴۰۴). *الدر المنثور*. بیروت: دارالفکر.
- طباطبائی، سید محمد حسین. (۱۴۱۷). *المیزان فی تفسیر القرآن*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۶۰). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. تهران: انتشارات فراهانی.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۳۶۷). *جامع البیان*. مشهد: انتشارات توس.
- طریحی، فخرالدین. (۱۳۷۵). *مجمع البحرین*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- طنطاوی، محمد. (۱۹۸۸). *التفسیر الوسیط للقرآن الکریم*. قاهره: النهضه مصر.

تحلیل و نقد دیدگاه فاطمه مرنیسی در مورد حجاب با ...؛ شریفی و همکاران | ۱۴۳

طوسی، محمدبن حسن. (بی تا). *التبیان فی تفسیر القرآن*. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
عرب صالحی، محمد. (۱۳۹۳). «مجموعه مقالات جریان شناسی و نقد اعتزال نو». تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

فخررازی، محمد. (۱۹۹۵). *تفسیر کبیر*. بیروت: دارالفکر.

فهرستی، زهرا. (۱۳۸۴). «نقد آراء فاطمه مرنیسی در خصوص حجاب». نشریه زن در توسعه و سیاست. پاییز ۱۳۸۴. شماره ۱۳.

قرائتی، محسن. (۱۳۷۴ش). *تفسیر نور*. تهران: مؤسسه در راه حق.

قطب راوندی، سعید بن هبه الله. (۱۴۰۵). *فقه القرآن*. قم: کتابخانه عمومی آیت الله مرعشی نجفی.

کدیور، محسن. «تأملی در مسأله حجاب». ۱۳۹۱.

<https://mkadivar.wpengine.com/?p=9411>

محبوبی شریعت پناهی، نسیم السادات. (۱۳۹۱). «امکان و چالش های پیش روی فمینیسم اسلامی».

پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت مدرس. تیرماه ۱۳۹۱.

محمدبن الحسن بن درید الازدی. (۱۹۸۷م). *جمهره اللغه*. بیروت: دارالعلم للملایین.

محمد رشیدرضا. (۱۹۹۰). *تفسیر المنار*. مصر: هیئة المصریة العامه للکتاب.

مراغی. احمد مصطفی. (۱۳۶۹ق). *تفسیر مراغی*. بیروت: دارالفکر.

مرنیسی، فاطمه. (۱۳۸۰). *زنان پرده نشین و نخبگان جوشن پوش*. ترجمه ملیحه مغازه ای. تهران: نشر نی.

مصطفوی، حسن. (۱۳۶۸). *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

مطهری، مرتضی. (۱۳۶۸). *مجموعه آثار (نظام حقوق زن در اسلام)*. ۲۸ ج. تهران: صدرا.

معرفت، محمد هادی. (۱۴۲۸). *التمهید فی علوم القرآن*. ۱۰ ج. قم: مؤسسه انتشارات التمهید.

مکارم شیرازی و جمعی از نویسندگان. (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

نجفی، محمد حسن بن باقر بن عبدالرحیم. (۱۳۶۲ش). *جواهر الکلام*. بیروت: داراحیاء التراث عربی.

References

Barlas , Asma(2002). *Believing Women” in Islam: Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur’an* ,University of Texas Press.

Wadud, Amina (1999), *Qur'an and woman. rereading the interpretation sacred text from a women's perspective*, New York, Oxford

University Press

References [In Persian]

Holy Quran

- Ibn Manzur, Muhammad ibn-Mukarram (1994). *Lisan al-Arab (Arabic Language)*. 3rd edition. 15 volumes. Beirut: Dar-I Sadir.
- Abu Zayd, Nasr Hamed. (2018). *Circles of Fear Translated by Idris Amini*. Tehran: Negah-e Moaser Publication.
- Ardabili, Ahmad ibn-Muhammad (unknown). *Zubdat al-Bayan*. Tehran: Al-Makatabat al-Murtazaviya.
- Anvari, Hasan, Akhyani, Jamile. (2002). *The Great Sokhan Dictionary*. Tehras: Sokhan Publication.
- Azarnush, Azartash; Adel, Mahmoud; and Morteza Shirazi. (2008). *Majma' al-Lughat*. Tehran: Islamic Culture Publication Office.
- Alusi, Muhammad ibn Abdullah. (2000). *Ruh al-Ma'ani fi Tafsiiri-l-Qurani-l-Azim*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Sa'labi, Ahmad ibn-Muhammad. (2002). *Al-Kashf wa-l-Bayan*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Al-Jassas, Ahmad ibn-Ali. (1995). *Ahkam al-Quran*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Javad Ali. (2002). *Al-Mufasssal fi Tarikh al-Arab*. Al-Dar al-Saqi Publication. ?
- Razi, Abu-l-Futuh. (1996). *Rawz al- Jinan va Rouh al- Jinan fi Tafsiir al-Quran (The Cool Breeze of Paradise and [God's] Breath for the Soul)*. Mashhad: Islamic Research Institute.
- Raqeb Isfahani. (1992). *Al-Mufradat fi Qarib al-Quran*. Damascus: Dar al-Ilm.
- Al-Zamakhshari, Mahmoud. (1987). *Al-Kashif an Qawamiz at-Tanzil*. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi.
- Sayyid Qutb (1992). *Fi Zilal al-Quran (In the Shade of Quran)*. Beirut: Dar al-Shuruq.
- Soywori Helli, Miqdad ibn Abdullad. (2002). *Kandh al-Irfan (the treasure of mysticism)*. Qom: Maktab-I Navid Islam.
- Suyuti, Jalad al-Din. (1996). *Al-Itqan fi Ulum al-Quran (Mastery in the Sciences of the Qur'an)*. Lebanon: Dar al-Fikr.
- _____. (1984). *Al-Dorr al-Mansoor (the prosaic pearl)*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Tabatabaei, Sayyid Muhammad Hossein. (1997). *Al-Mizan fi Tafsiir al-Quran (the criteria in interpretation of Quran)*. Qom: Islamic Publication Office.
- Tabarsi, Fazl ibn-Hasan. (1981). *Majma al-Bayan fi Tafsiir al-Quran*. Tehran: Farahani Publication.

- Tabari, Muhammad ibn Jarir. (1988). *Jame al-Bayan*. Mashhad: Toos Publication.
- Tarihi, Fakhruddin. (1996). *Majma al-Bahrain*. Tehran: Islamic Culture Publication Office.
- Tantavi, Muhammad. (1988). *Al-Tafsir al-Wasit li-l-Quran-il-Karim*. Cairo: Al-Nahdet al-Misr.
- Tusi, Muhammad ibn-Hasan. (unknown). *Al-Tibyan fi Tafsir al-Quran*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Arabsalehi, Muhammad. (2014). "Collection of articles on rheology and critique of neo-abstinence". Tehran: Islamic Culture and Thought Research Center.
- Fakhr Razi, Muhammad. (1995). *Tafsir Kabir (The great exegesis)*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Fehresi, Zahra. (2005). "Critique of the views of Fatemeh Mernisi about Hijab". Women in Development and Politics Journal. Autumn 2005. No. 13.
- Qara'ati, Mohsen. (1995). *Tafsir Noor*. Tehran: Dar Rahe Haq Institute.
- Qutb Rawandi, Saeed ibn-Hibbat Allah. (1985). *Fiqh al-Quran*. Qom: Ayatullah Mar'ashi Najafi Library.
- Kadivar, Mohsen. (2012). "Reflections on the issue of Hijab". <https://mkadivar.wpengine.com/?p=9411>.
- Mahbubi Shariat Panahi, Nasim as-saadat. (2012). *Possibilities and challenges ahead of Islamic Feminism* Master's degree thesis. Tarbiat Modarres University. June-July 2012.
- Muhammad ibn-Hasan ibn-Dorayd al-Azodi. (1987). *Jumhurt al-Luqat*. Beirut: Dar al-Ilm li-l-Mullayin.
- Muhammad Rashidreza. (1990). *Tafsir al-Minar*. Egypt. Al-Hey'at al-Misriyah al-'Ammah li-l-Kitab.
- Maraqi, Ahmad Mustafa. (1950). *Tafsir Maraqi*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Mernisi, Fatemeh. (2001). *Women behind veils and elites wearing armors*. Translated by Maliheh Maqazei. Tehran: Nei Publication.
- Mostafavi, Hasan. (1989). *Al-Tahqiq fi Kalimat al-Quran al-Karim (Research in lexis of Holy Quran)*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Motahhari, Morteza. (1989). *Collection of works (rights of women in Islam)*. 28 volumes. Tehran: Sadra.
- Marefat, Mohammadhadi. (2007). *Al-Tamhid fi Ulum al-Quran*. 10 volumes. Qom: Al-Tamhid Publication Institute.
- Makarem Shirazi and others. (1995). *Tafsir Nemouneh*. Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiyah.
- Najafi, Muhammadhasan ibn-Baqer ibn-Abdulrahim. (1983). *Jawahir al-Kalam*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.

Barlas , Asma.(2002). *Believing Women in Islam: Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'an*, University of Texas Press.

Wadud, Amina. (1999). *Qur'an and woman: rereading the interpretation of the sacred text from women's perspective*, New York, Oxford University Press.

Analysis and critique of Fatemeh Mernisi's view on hijab with emphasis

استناد به این مقاله: شریفی، علی، نعیمی، اشکان، کوئینی، فرشته. (۱۴۰۱). تحلیل و نقد دیدگاه فاطمه مرنیسی در مورد حجاب با تأکید بر آیه ۵۳ سوره احزاب، فصلنامه علمی پژوهشنامه معارف قرآنی، ۱۳(۴۹)، ۱۱۷-۱۴۶.

DOI: 10.22054/RJQK.2022.68306.2628

Quranic Knowledge Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.